

PALĪGI UN APTAUJAS APVIDVĀRDU VĀCĒJIEM. PĀRSKATS

Dzintra Paegle
dzintrap@latnet.lv

Atslēgas vārdi: latviešu dialektoloģija, Latvijas zinātnes vēsture, apvidvārdi, izlokšņu leksika, metodiskā izstrādne, ZA Valodas un literatūras institūts

K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīca” un tās papildinājumi ir bagātākais latviešu valodas apvidvārdu apkopojums, kas izdots 20.gs. pirmajā pusē. 20.gs. otrajā pusē turpinās dialektu materiālu vākšana. ZA Valodas un literatūras institūtā tiek izstrādāti metodiski palīg līdzekļi — palīgi un aptaujas izlokšņu materiālu vācējiem, lai apvidvārdu materiāls tiktu vākts sistemātiski un mērķtiecīgi. „Palīgi apvidvārdu vācējiem” un „Apvidvārdu aptaujas” ir minētas dažādās publikācijās, bet analizēti sīkāk šie darbi nav. Raksta mērķis ir dot hronoloģisku pārskatu par šo metodisko izstrādņu saturu un izveidi.

ZA Latviešu valodas un literatūras institūtā 20. gs. 60. gados sākas izlokšņu leksikas pētījumi tematiskajās grupās. Ar 1963. g. institūtā tiek sagatavotas metodiskās izstrādnes „Palīgi apvidvārdu vācējiem” (turpmāk „Palīgs”) un „Apvidvārdu aptaujas” (turpmāk „Aptaujas”), viena izstrādne „Lauku ēkas” iznākusi Latvijas Valsts universitātē, kas pēc izstrādes veida pieder pie „Palīgiem”.

„Palīgi” ir jautājumu krājums par noteiktu tematiku, kas palīdz izlokšņu vācējam mērķtiecīgi virzīt sarunas ar izlokšnes runātāju jeb ziņu devēju pēc metodes reālija–nosaukums, lai iegūtu pēc iespējas bagātāku leksikas materiālu. „Palīgs” ir sagatavojuši valodnieki, izmantojot etnogrāfisko un citu speciālo nozaru literatūru, un jau savākto valodas materiālu, kas „Palīgos” noder iespējamo atbilžu ilustrācijai. Savukārt „Aptaujās” ir apkopota jau zināmā leksika kādā tematiskajā grupā. Valodas vācējs pēc metodes nosaukums–reālija noskaidro vārda nozīmi izlokšnē, vārdu pasvītro un veic pierakstus aptaujas grāmatiņā, bet, ja izlokšnē ir kāds cits vārds vai tā fonētiski morfoloģiskais variants, to pieraksta klāt. Tā tiek precizētas vārdu nozīmes, vārdu izplatība, iegūti jauni fonētiski morfoloģiskie varianti. Aptaujas domātas izsūtīšanai ārštata darbiniekiem, kurus dēvē par pastāvīgajiem korespondentiem, tie ir gan profesionāli apvidvārdu vācēji, kam ir filoloģiska izglītība un prasme pierakstīt fonētiskajā transkripcijā, gan skolēni. Aptaujas beigās parasti ir lūgums uzrādīt ziņas par teicēju un materiālu pierakstītāju. Izpildītu aptauju parasti atsūta uz ZA Valodas un literatūras institūtu pa pastu.

„Palīgu” un „Aptauju” nozīme izlokšņu leksikas vākšanā aplūkota, piem., B. Bušmanes un E. Kagaines rakstā „Latviešu izlokšņu leksikas vākšana un pētīšana ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtā”¹ un „Latviešu valodas dialektu atlanta Leksika” ievadrakstā „Ieskats latviešu izlokšņu pētīšanas vēsturē”² un citur. Šeit hronoloģiski dots pārskats vispirms par „Palīgiem”, pēc tam — par „Aptaujām”.

Priekšvēsture

Pirmo palīgu jeb „Programmā izlokšņu aprakstiem” publicējis J. Endzelīns 1912. un 1913. g. „Druvā” pēc izlokšņu aprakstītāju ierosinājuma, lai zinātu, kādi izlokšņu valodas fakti nepieciešami izlokšņu pētītājiem. J. Endzelīns raksta: „Dažkārt personas, kuŗas uzaičināju aprakstīt savu izlokšņu, atteica, ka nezinot, kā lai to dara. Tāpēc te pasniedzu vispirms jautājumus par e un ē izrunu [...]”³ Un tālāk valodnieks norāda, kādi jautājumi jānoskaidro fonētikā, vārddarināšanā un morfoloģijā, lai iegūtu valodas faktus latviešu zinātniskajai gramatikai; tajā laikā J. Endzelīns strādāja pie „Lettische Grammatik” sagatavošanas.

1940. g. Velta Rūķe sastāda „Programmu izlokšņu aprakstiem”⁴ ar mērķi — palīdzēt pētniekiem veidot izlokšņu aprakstus, „lai tie derētu par ērti izmantojamu materiālu ar plašākiem pārskatiem par kādu parādību latviešu valodā. [...] izlokšņu aprakstā sistematiski atzīmējami visi fakti, kas mēdz diferencēt latviešu izlokšņus, jo sevišķu uzmanību veltījot tiem, kas šķiras attiecīgā dialektā robežās.”⁵ Tāpēc svarīgi „ka klausītājs resp. tajātājs zina, uz ko valodas objekta runā koncentrējama uzmanība.”⁶

Šajā V. Rūķes programmā izlokšņu grupējuma ilustrācijai ir Latvijas karte ar sešiem izlokšņu apgabaliem — rakstu valodas apgabals, augšzemnieku izlokšnes, sēliskās izlokšnes, Vidzemes lībiskās izlokšnes, Kurzemes tāmnieku izlokšnes un Kursas izlokšnes,⁷ izstrādāti jautājumi izlokšņu fonētikā, vārddarināšanā, morfoloģijā un sintaksē. Leksikas jautājumi visiem izlokšņu apgabaliem ir vieni un tie paši un ievietoti programmas beigās, jo, kā raksta pati programmas sastādītāja, „pilnīgs kādas izlokšnes vārdu krājums nav izlokšnes apraksta, bet apvidu vārdu vārdnīcas nolūks un uzdevums”⁸. Leksikas jautājumu daļā ietverti nepilni simts vārdu un to fonētiski morfoloģiskie varianti vai to sinonīmi ar vienu kopēju jautājumu, vārdi kārtoti alfabētā un ietverti dažādas tematiskās grupas. Piemērs:

„Vai pazīstat un kā runā vārdus:

aita : aite : avs : vuška

aizdars „Zukost” : aizlejs

aizgalds : aizdars, aizdara

akmens : akrimis

alksnis : elksnis

aruods : apcirknis

auksts : salts

avene : aviesene : aušene : aviekstene

azuote : azaute” utt.⁹ V. Rūķe norāda uz

valodas pētnieka plašāku uzdevumu: „Savākt, cik iespējams, plašāku materiālu savā pagastā — papildinot vārdu krājumu, kas vēl nemaz nav uzņemti ME vai nav konstatēti attiecīgajā izlokšņē, un palīdzēt noskaidrot kāda vārda resp. sinonīmu izplatījuma robežas. Tādēļ leksikas daļā izl. apr. autoriem palīgs ir ME, un, par sinonīmiem runājot, būs E. Hauzenbergas-Šturmas Sinonīmu vārdnīca.”¹⁰

1947. g. LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā sagatavota „Leksikas aptauja”¹¹ ar 254 jautājumiem. Aptaujā vienkopus apkopot, kā rakstīts ievadvārdos, „koku vārdi, visi ar kādu noteiktu darbu saistītie nosaukumi utt., lai ziņu vācējiem būtu vieglāk iegūt atbildes brīvās sarunās par noteiktu tematu”. Aptaujā minētie vārdi numurēti, kārtoti slēpās, ne alfabētā secībā, bet „pēc asociatīvā sakara”. Literārās valodas vārdi iespiesti trekniem burtiem, līdzās tiem uzrādīti izlokšņu nosaukumi. Piemērs:

„17. **āboliņš**, dābuols, amuols ... (plāvā aug ābuoliņš)

18. **smarža**, smarša, smards, smaka... (ruozei ir salda smarža)

19. **nātra**, nātre, dzeltene...

20. **ravēt**, revēt...

21. **pumpurs**, pupurs, pipurs”¹²

Apvidvārdu vācēja pierakstiem jābūt pēc iespējas konspektīviem laika ekonomijas dēļ, jo, kā norādīts aptaujā, „Atbildes rakstot, pietiek atzīmēt attiecīgā jautājuma numuru. Otrreiz atkārtot vārdu sarakstā minētos jautājumus resp. vārdus nav vajadzīgs.”¹³ E. Šmites vadībā tika veidota plašāka programma,

aptverot fonētikas, morfoloģijas un sintakses jautājumus, kas iznāk 1954. g. — „Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma”¹⁴. Iepriekš iznākušī „Leksikas aptauja” tiek papildināta un iekļauta dialektoloģijas atlanta programmā. Piemērs:

„396. **āboliņš**, dābuols, amuols... (pļavā aug ābuoliņš)

397. **smarža**, smarša, smards, smaka... (ruozei ir salda smarža)

398. **kalmes**, kalmji, skalbji... (ūdens augs)

399. **kaņepe**, kaņupe...

400. **ķimenes**, ķēmeles, ķinepes... (augš)

401. **nātra**, nātre, dzeltene...

402. **pelašķi**, peļaste, aitašķi...

403. **pērkuones**, zvēres... (augš, *Raphanus raphanistrum*)

404. **ravēt**, revēt...

405. **pīpene**, baltā puķe, pūdējuma puķe...

406. **pumpurs**, pupurs, pipurs...”¹⁵

20. gs. 60. gados ZA Valodas un literatūras institūtā sāk izstrādāt „Palīgus” un „Aptaujas” leksikas pētīšanai tematiskajās grupās.

Palīgi apvidvārdu vācējiem

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

I Lopkopība. Sastādījusi S. Raģe¹⁶

Pirmais „Palīgs apvidu vārdu vācējiem” izstrādāts ZA Valodas un literatūras institūta Dialektoloģijas un valodas vēstures sektorā, kas tolaik atradies Krišjāņa Barona ielā 4.

„Palīga” priekšvārdos tiek pamatota latviešu valodas izlokšņu pētīšanas nepieciešamība — „izlokšnes ir liela daļa dzīvās tautas valodas, kas kuplina literāro valodu”, izlokšņu fakti noder valodas vēsturiskās attīstības gaitas pētīšanai, tie ir izmantojami arī vēsturniekiem, arheologiem un etnogrāfiem tautas kultūras un vēstures pētīšanai, izlokšņu fakti nepieciešami valodnieku tālāku mērķu sasniegšanai — Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta, apvidu vārdu vārdnīcas un Latvijas vietvārdu izdevuma sagatavošanai. Dialektologi izvirza mērķi — „dabūt no izlokšnēm cik vien iespējams pilnīgu vārdu krājumu jeb izlokšnes leksiku līdz ar piemēru teikumiem tai pašā izlokšnē, kur materiāli tiek vākti. [...] Šādas apvidu vārdu vārdnīcas [...] noder ne vien leksikas un frazeoloģijas, bet arī fonētikas, morfoloģijas un sintakses pētīšanā, gan arī citām zinātnes nozarēm.”¹⁷ Priekšvārdos ieteikts izlokšņu leksikas vākšanas gaitā izmantot attēlus vai citu etnogrāfisku materiālu.

„Palīga” veidotāji, kā norādīts priekšvārdos, iecerējuši sastādīt jautājumu krājumu arī par citiem tematiem, piem., par zemkopību, mājsaimniecību, zvejniecību un zivīm, mežu, medniecību un meža dzīvniekiem, dabas parādībām, radiniekiem un to attieksmēm, u.c.tematiem.¹⁸

Tematiskais „Palīgs” par lopkopību ir visai plašs, tajā ietvertie jautājumi aptver vispārīgas ziņas šai nozarē, piem., kādi mājlopi turēti, kurus dzīvniekus uzskata par mājlopiem, kā tos saimnieciski izmanto, kādas bija ganības, lopu mītnes un barība. Te ir jautājumi par mājlopiem — cūkām, govīm, zirgiem, aitām, kazām un arī par mājdzīvniekiem — suņiem un kaķiem. Apvidu vārdu vācējiem sīki jānoskaidro „lopu anatomija, barošana, izmantošana, jāapraksta telpas, kurās tie mīt, un viss cits, kas ar lopiem sakarā”¹⁹.

„Palīgā” jautājumi izstrādāti ļoti detalizēti, reizēm doti arī ieteikumi par aptaujāšanas secību, piem., „vispirms ieteicams izjautāt par senākiem laikiem, jo tikai tā visvairāk var iegūt vecos vārdus un noskaidrot senāko dzīves veidu laukos”, vai arī „uzmanība veltījama arī tam, vai kādam no mājlopiem nav divu nosaukumu, piem., *auns* un *vucins* (Kurš nosaukums vecāks? Kuru lieto biežāk? Vai te nav kāda nozīmes nianse?)”²⁰ „Palīgā” parasti ir jautājuma teikumi, vietumis arī stāstījuma teikumi. Jautājumi veidoti tā, lai tajos atbildētājam netiktu pateikts priekšā gaidāmais vārds. Piem., tematā *Ganības*,

ganišana, *gans* ir šādi izstrādāta instrukcija: „Jānoskaidro, kādas ganības ir bijušas senāk. Kur tiek ganīti lopī pavasarī, kur vasarā, kur rudenī? Kā sauc ganības purvā, mežā, klajā laukā? Vai ganību nosaukumu ietekmē tas, kurus dzīvniekus gana? Varbūt to ietekmē ganībā augošie augi? Kādi lopī kādās ganībās tiek ganīti? Kuri lopī tiek ganīti kopā un kuri atsevišķi? Vai neganija kādreiz vairāku māju lopus kopā, un ja tā, tad cik māju lopus ganija kopā un kurus lopus? Ganāmpulka lielums. Kā ganības tiek norobežotas? Kur un kādi lopī tiek turēti dienvidū? Aploki (kuriem lopiem, cik, kā tos izmanto utt.). Kādas bija gatves, kur lopus dzina? Kā tās bija nožogotas. Lopu ganišana dienā un naktī. Lopu dzirdināšana ganībās (kad? kur? utt.). Vai ir ganāmpulki lopiem pēc vecuma? Vai šādiem ganāmpulkiem ir īpaši nosaukumi?”²¹ Šā „Palīga” jautājumos parasti netiek minēti valodas piemēri, tikai atsevišķos gadījumos, piem., jautājot pēc govju un zirgu vārdiem:

„Kādā krāsā senāk vairāk bija govīs (*melnas, sirmas, pātas, ziedainas* u.c.)? Vai govij nosaukumu deva 1) pēc spalvas krāsas (*ziedaļa, zīmaļa, sarķe, raibaļa, mēluža, dūmaļa* u.c.), 2) pēc zīmīgiem krāsu laukumiem, ragu lieluma un veida, 3) pēc tās dienas, kādā govī ir dzimusi (*pirmaļa, otaļa, trese* utt.)? 4) Citi ļoti parasti govīs nosaukumi (*Slaune* u.c.).”²² „Kādā krāsā senāk bija zirgi (*zili, sirmi, seķaini, pāti, dumji, bērī* u.c.)? [..] Dažādi zirgu nosaukumi pēc spalvas un krēpju krāsas (*bēris, sirmulis, seķis, melnais, dumjais, lauķis* u.c.).”²³

Jautājumi veidoti tā, lai atbildēs iegūtu dažādu vārdšķiru vārdus, ne tikai substantīvus, piem., īpaši ir jautājumi pēc skaņu vārdiem, interjekcijām. Piemēri: „Kā sauc aitas mīlinot un kā sauc tad, kad uz tām rājas? Kā sauc uz aitām, kad tās dzen ganos, kā sauc tad, kad dzen no ganiem mājās? Kā sauc, kad tās dzen kūti, un kā tad, kad grib atšķirt kalpu aitas no saimnieku aitām? Kā sauc uz aitām, kad tās iet labībā, un kā sauc, kad tās grib pie sevis pielabināt? Kā sauc klāt aunu?

Kā sauc pazudušu aitu? Kā labina pie sevis jēru? Kā sauc teķi un aunu mīlinot un rājot? Aitas blēšanas attēlojums. Kad aitas mēdz blēt? Kā sauc aitas soļus (ejot, atskrienot, lecot utt.)?”²⁴

Par katru mājlopu ir aicināts noskaidrot dažādus ticējumus un parašas, lai noskaidrotu, kā mājdzīvnieks ticis aizsargāts no meža zvēriem, zagļiem, staigņājiem, kā uzvesties, lai dzīvnieks būtu paklausīgs, vesels, lai pats saimnieks būtu veiksmīgs un laimīgs.

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

II Zemkopība. Sastādījusi E. Kagaine²⁵

„Palīgā” „Zemkopība” izstrādātas plašas zemkopības tēmas — augsne un aramzeme (zemes nosaukumi, labības kultūru secība, zemes platības mēra vienības, laika apstākļu ietekme uz augsni un sējumiem, jaunu zemes platību iekopšana), lauku darbi (zemes apstrādāšana, mēslošana, sēšana, labības un siena pļaušana, labības kulšana, vētišana, labības mēra vienības), labības un zālāju kultūras (rudzi, kvieši, mieži, auzas, griķi, jaukti sēta labība, āboliņš, zālāji u.c.), tehniskās kultūras (lini, kaņepes, kartupeļi, kukurūza, kāposti, bietes, burkāni, kāļi, rāceņi u.c. garšaugi), zemkopības darbarīki (spīļu arkli, dzelzs arkli, ecēšas, zemes ruļļi un šļūces, sētuves, izkaptis, grābekļi, dakšas, spriguļi un kuļamās vāles, kuļamie ruļļi, kratāmās restes, vētijamie sieti u.c., siena un labības žāvējamie koki, jaunāko laiku lauksaimniecības darbarīki (zāles un labības pļāvēji, kuļmašīnas). Palīgs apvidvārdu vācējiem ir labi izmantojams, jo te līdzās daudzpusīgiem jautājumiem ievietoti arī izlokšņu valodas fakti.

Piemērs: „Kā sauc kartupeļu novākšanas darbību (piem., *kartupeļus dzīt, jemt, kārpīt, kasīt, ķepīt, lasīt, maukt, raust, rakt, sukīt, vākt, vilkt* u.c.)?”²⁶ Palīga sastādītāja rosina vākt arī tautas parašas, ticējumus un dabas vērojumus. Palīga veidošanā izmantota etnogrāfiskā literatūra — A. Bilenšteina, L. Dumpes un I. Leinasares publikācijas, kas norādītas izmantotās literatūras sarakstā.

Apvidvārdu vācēja darbs virzīts uz precizitāti tā, lai nosaukums saistītos ar etnogrāfisko reāliju, lai vācējs iegūtu ne tikai nosaukumu, bet arī precīzu norādi par lietu, uz kuru tas attiecas. Apvidvārdu vācēja darbu atviegļina „Palīgā” ievietotie zemkopības darbarīku attēli. Palīga priekšvārdos ir norāde: „Ja darbarīki u.c. priekšmeti, par kuriem stāsta teicējs, neatbilst tiem, kuri doti „Palīga” attēlos, materiāla vācējam jādod savs zīmējums vai fotoattēls. Materiālu vācējs var arī atsaukties uz citiem publicētiem izdevumiem, kuros sastopami attiecīgo etnogrāfisko reāliju — darbarīku u.c. priekšmetu, kā arī mašīnu attēli, precīzi norādot izdevuma nosaukumu, izdošanas gadu un lappusi.”²⁷ Leksikas materiālu vākšanā izmantotās metodes nosaukums — reālija ieviešanā lieli nopelni mūsu etnogrāfiem, īpaši S. Cimermanim.

Priekšvārdos skaidroti izmantotie termini — *senākie laiki* ‘19. gs. un 20. gs. sākums’, *mūsdienas* ‘pēdējie 20–15 gadi, pēc kolektīvo saimniecību nodibināšanās’, t.i., padomju pēckara laiks — 20. gs. 50., 60. gadi, *zemnieku saimniecības* ‘gan 19. gs. un 20. gs. sākumā iepirktais saimniecības, gan jaunsaimniecības pēc 1920. g. zemes reformas’.

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

III Zvejniecība

Sastādījusi B. Laumane²⁸

„Palīga” veidotāja B. Laumane norāda, ka zvejniecība blakus zemkopībai un lopkopībai ir Latvijas iedzīvotāju svarīgākā saimniecības nozare un tai ir sava specifiska leksika. Palīga sastādītāja ievadā aicina vākt ne tikai zvejniecības leksiku, bet pievērst uzmanību arī vēsturei un etnogrāfijai: „... apvidvārdu vācējiem ir svarīgi ne tikai pierakstīt zvejniecības leksiku, bet vienmēr noskaidrot arī citus apstākļus: kad, ap kuru laiku attiecīgie darbarīki ir parādījušies, no kurienes tie nākuši; vai agrāk tie rīki nav saukti kādā citā vārdā, kad ienācis jaunais nosaukums; kādi jauni vai uzlaboti rīki tagad aizstājuši vecos, kādi darba rīki

ieviesti pēdējos gados; kā pārmainījušies zvejnieka dzīves un darba apstākļi; kāda nozīme (pamatdarbs, blakus nodarbošanās) zvejniecībai ir bijusi un ir tagad attiecīgajā apkārtnē utt.”²⁹ Sastādītāja norāda uz nepieciešamību „sīki un precīzi aprakstīt zvejas rīkus un tos palīgrikus, kas tiek izmantoti darbā”³⁰.

Palīgā izstrādātie jautājumi papildināti ar daudziem attēliem un izlokšņu valodas piemēriem, kas attiecināti gan uz zvejas rīkiem, gan zivīm. Te ir vairākas tematiskās grupas: jūras [piekrastes] zveja un zvejas rīki (āķi, jūras murdi, tīkli, vadi, modernie zvejas rīki, zvejas rīku piederumi), saldūdeņu zveja un zvejas rīki (āķi un makšķeres, aizsprosta zvejas rīki, brienamie zvejas rīki, tīkli, vadi), tīklu aušana, krāsošana, žāvēšana, lāpīšana u.c., laivas un to piederumi (vienkoča laivas, dēļu laivas — airu un buru laivas), vēji, laiks, jūra un zvejas vietu reljefa nosaukumi, zivis (vispārīgi jautājumi par zivīm, zivju apstrāde, izmantošana), vēži un vēžošana.

Paragam vienkoča laivas apraksts:

„Kā sauc laivu, kas pagatavota no viena koka (*blucene // bluķene // bullis// bullītis// buozīte //dubica // čole // jēlausis // kama // kuoce // ločka //muldiņa // pēlīte// sile// vienkuoce //vienkuocis* u.c.)? No kāda koka (apses, egles, priedes) izgatavo vienkoča laivas? Cik lielam jābūt koka stumbra apkārtmēram? Kā un ar kādiem darbarīkiem nodarina koka stumbru? Kā iezīmē vietu, kas ir jāizdobj tukša? Kā izcērt to tukšu? Kā rīkojas, cērtot bluķim tukšu vidu, lai atstātu ārējās malas un dibenu viscaur vienādā biežumā?” Jautājumiem pievienots attēls ar vienkoča laivas veidolu — 40. zīm.³¹ „Palīgā” lūgts noskaidrot 35 zivju nosaukumus, kas ievietoti K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” un par kuriem nav skaidrs, kuras zivis tie apzīmē. Tas liecina, ka, „Palīgu” izstrādājot, ir izmantota ne tikai etnogrāfiskā literatūra, kas norādīta literatūras sarakstā, bet arī valodnieciskā literatūra.

Palīgam pievienots pielikums ar 74 zivju sarakstu, kurā norādīts zivju sugas literārais

nosaukums, izlokšņu nosaukums, latīniskais nosaukums, zivs apraksts un attēls. Piemērs: „53. *Sapals // sapulis // stiepants // turba.../ Leuciscus cephalus* (L.)/. Sapals ir paliela (garumā līdz 50–60 cm), rijīga saldūdens zivs, zvīņas lielas, zeltainas ar melnu apmali. Krūšu un vēdera spuras oranžsarkanas, muguras un astes spuras — melnas. Līdzīga baltajam sapalam.” Zīmēts sapala attēls.³²

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

IV Vērpšana un aušana

Sastādījusi E. Kagane³³

„Palīga” ievadā autore dod padomus izlokšņu leksikas vācējiem, kā strādāt lauku ekspedīcijās: „Par teicējām izraugāmas vecākās paaudzes sievietes, kas pašas prot vērtēt un aust vai vismaz atceras šo darbu veidus un paņēmienus.” „Palīgs” ir tikai palīglīdzeklis, kas varētu palīdzēt risināt sarunas ar teicēju, [...] materiāla vācējiem jāliek lietā arī sava ierosme un jārikojas atkarā no konkrētiem apstākļiem.”³⁴ Dodot savus zīmējumus vai fotoattēlus, „materiālu vācējam obligāti jānumurē tajos attēloto rīku daļas, lai precīzi varētu pateikt, kā kuru no daļām sauc, [...] vācot leksiku par dažādiem audumu veidiem un audumu sējumiem, vēlams pievienot klāt nelielus attiecīgo audumu gabaliņus paraugam, kā arī auduma sējuma un nītijuma zīmējumus”³⁵. Palīga ievada tekstā norādīts uz „Instrukciju apvidu vārdu vācējiem”, kas būtu izmantojama darba veicējiem.

„Palīgs” par aušanu un vērpšanu ir detalizēti izstrādāts, precīzi jautājumi, izdevums bagātīgi ilustrēts ar izlokšņu leksiku un attēliem. Balstoties uz etnogrāfu A. Bīlenšteina un A. Alsupes publikācijām, ir apskatīti šādi temati — linu, kaņepāju un vilnas apstrāde mājas apstākļos (linu un kaņepāju mīstīšana, kulstīšana un sukāšana; vilnas kāršana; vilnas, linu, pakulu un kaņepāju vērpšana; dziju tīšana un šķeterēšana; dziju un audumu krāsošana), audekla aušana un apstrāde (audekla vilkšana uz velku kokiem; audekla likšana aužamos stāvos, nītišana un aušana;

auduma sējuma veidi — dažādu audumu sējumu kombinējumi, drellju audumi; audumu velšana; audekla balināšana; audēju apmācīšana), linu, kaņepāju un vilnas apstrādāšanas rīki un aušanas piederumi (mīstīklas un kulstīklas; susekļi un kārstuvji; vērpjamie un spolējamie rīki; tītavas; velku koki u.c. audekla vilkšanā nepieciešamie piederumi; aužamie stāvi).

Jautājumos ir minēti izlokšņu valodas paraugi, piem., noskaidrojot audumu veidus, tiek jautāts: „Kā sauc drellju audumus (piem., *drellis, plāmitis, plāmšu audums, slēžu audums, astuoņu nīšu audums, divpadsmit nīšu audums* u.c.)? Kādas ir drellju audumu raksturīgākās pazīmes? Kādi ir drellju audumu raksti? Kādi ir raksturīgākie sējumi drellju audumiem? Trīnīša drellis. Atlasa drellis. Kurus drellju veidus dēvē par „īstajiem” jeb „lielajiem” drelljiem?”³⁶ Palīga tekstā iestrādāti 34 attēli ar aušanas un vērpšanas rīkiem un piederumiem, ar numuriem uzrādot rīku detaļas. Nobeigumā — izmantojamās literatūras saraksts.

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

V, VI, VII, VIII, IX. Noskaidrojamie vārdi. Sastādījusi D. Zemzare³⁷

„Palīgos „Noskaidrojamie vārdi” ir atspoguļots ļoti plašs valodas materiāla vākums, apkopoti vairāk nekā 8 tūkstoši vārdu, kas sakārtoti piecās grāmatiņās no 5. līdz 9. izdevumam. Katrai grāmatiņai ir piecu lappušu garš ievads, tā teksts atkarojas katrā nākamajā „Palīgā”, jo ir iepriekšējā izdevuma noskaidrojamo vārdu turpinājums. Piektajā „Palīgā” ir sakopoti noskaidrojamie vārdi no alfabēta sākuma līdz burtam j, sestajā — no k līdz o, septītajā — ar burtu p un r, astotajā — ar burtu s un deviņajā — no burta š līdz alfabēta beigām,” ievadā raksta „Palīgu” sastādītāja.

„Noskaidrojamo vārdu” autore Daina Zemzare pamato tematikas nepieciešamību: „Daudzos krājumos un vārdnīcās, kā arī daļēji literatūrā ir atrodami vārdi, kuru nozīmes ir tikai daļēji zināmas vai nav zināmas nemaz.

Visvairāk šādu vārdu ir K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīca.” [...] Akadēmiķis J. Endzelīns 1953. g. sākumā ierosināja šā darba autori izrakstīt un apkopot šādus vārdus ar nenoskaidrotām nozīmēm no ME un EH, uzsvērdams nozīmju noskaidrošanu par steigumu uzdevumu.”³⁸

„Palīgā” noskaidrojamie vārdi kārtoti divās daļās, pirmajā daļā tie ir tādā alfabētiskā kārtībā, kāda ir ME un EH, „noskaidrojamiem vārdiem pievienoti nepilnīgie nozīmju skaidrojumi, ja tādi ir, zināmās vārdkopas un teikumi, kā arī minēti vārdu un piemēru avoti un izplatības vai uzrakstīšanas vieta”³⁹.

Piemērs:

„čēveris (rakstīts ar če-)? : svainīt manu, čēverit! LD 30673. var. Lubānā. ME.

čigris ? : puika saliecies čigrī („kā kamuolā, luokā”) Mežamuižā. ME.

čiguris? : tu, gailīt, čigurīt (var.: ķigurīt, ķikurīt)! LD 25028. 2.var. Sinolē. čigurs RKr. XVII, 131 Alūksnē. ME I”⁴⁰.

„Palīgos” otrajā daļā — vietu rādītājā „noskaidrojamie vārdi ir grupēti parastajā alfabētā pēc vietām, no kurienes tie zināmi. Mūsu rakstnieku lietotie vārdi ievietoti pēc viņu dzimšanas vai bērnības dzīves vietas, ja tām ir konstatēts ciešāks sakars ar attiecīgā autora leksiku”⁴¹.

Piemērs:

„Stukmaņi (sk. arī Pļaviņas) — audiņš, čagums, čeberkājis, driķēties, dzelnis, gretelēt, izsmaulāt

Stūri — bule: bullis

Sunākste — (saldanā) gaļa, jaunguovspiens”⁴².

Sastādītāja „Palīgos” piedāvā izlokšņu materiāla vākšanas metodi — vārds un tā nozīme ārpus konteksta, par atbalstu apvidu vārdu vācējiem vārdu nozīmes skaidrošanā ir uzrādīta izrakstītajā literatūrā atrodamā vārda nozīme vai valodas piemērs, protams, ja tāds ir bijis.

„Palīgos” aptaujājamo vārdu skaits ir ļoti liels un „ja apvidu vārdu vācējiem nav laika pārrunāt ar teicējiem visus vārdus, tad vis-

maz jānoskaidro savas puses un tuvāko apvidu neskaidrie vārdi pēc „Palīga” otrā daļā atrodamajiem vietu reģistrējumiem”⁴³. Ievadā aprakstīts arī „Palīgu” tehniskais iekārtojums, rakstība un lietotās zīmes.

Palīgs apvidu vārdu vācējiem X Apģērbs, tekstilijas, apavi Sastādījušas E. Kagaine un S. Raģe⁴⁴

„Palīgā” ietverti galvenie jautājumu cikli par apģērbu, tekstilijām un apaviem, kā arī doti atsevišķu apģērba gabalu un apģērba piederumu (galvenokārt senāko laiku apģērba piederumu) shematiski zīmējumi, — ievadā raksta „Palīga” sastādītājas. „Palīgā” izstrādāti jautājumi par piecām tematiskajām apakšgrupām: I. Sieviešu apģērbi (veļa, apakšsvārki, kleitas, auduma jakas un blūzes, priekšauti, sieviešu mēteļi, virsjakas, kažoki u.c. virsdrēbes, sieviešu galvassegas, sietavas un auti, jostas un prievītes). II. Vīriešu apģērbi (vīriešu krekli, bikses, svārki, vestes, kaklauti, vīriešu mēteļi un kažoki, vīriešu galvassegas). III. Tekstilijas (segas, palagi, spilveni un spilvendrānas, gultasmaisi un pēļi, dvieļi, galdauti, aizkari). IV. Adījumi un tamborējumi (cimdi, zeķes, adītas aproces un stilbiņi, adītas jakas, džemperu u.c., adīti lakati, šalles). V. Apavi (vīzes, pastalas, zābaki un kurpes, botes un galošas, koka tupeles).

Jautājumi sastādīti, izmantojot plašu etnogrāfisko un izlokšņu valodas materiālu, un, kā rāda izmantotās literatūras saraksts, tie ir pētnieču A. Alsupes un M. Slavas etnogrāfiskie pētījumi, Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora fonda materiāli, kā arī izdevumi par latvju rakstiem. Ilustrācijai fragments no „Palīga” nodaļas „Vīriešu ziemas cepures”:

„Kā sauc ziemas ādas cepuri (piem., ādene, ādnice u.c.). Vai ziemas cepurēm bija īpaši nosaukumi atkarā no tā, no kādas ādas cepure gatavota (piem., aitnīca, jērene, jērnīca — aitādas cepure; zaķene, zaķnīca — zaķādas cepure u. tml.)? Kā šuva cepures?”⁴⁵

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

XI Apgaismošana

Sastādījusi B. Bušmane⁴⁶

Tematiskajā grupā „Apgaismošana” ietverti jautājumi par 19.gs. un 20.gs. sākumā lietotajiem telpu apgaismošanas rīkiem un līdzekļiem, kad Latvijā apgaismošanai maz lietota elektrība. Arī cilvēku, kas dzīvojuši šajā laikā un varētu sniegt šādas ziņas, kļūst arvien mazāk. Kaut arī B. Bušmane norāda, ka „apgaismošanas līdzekļi un paņēmieni maz aplūkoti arī etnogrāfiskajā literatūrā,” tomēr viņa izmantojusi visai plašu literatūru (17 vienības), kurā ir kādas ziņas par šo tematisko grupu, piem., K. Barona raksts „Sveču vietā dedzināmas lietas” „Pēterburgas Avīzēs” 1863., vai dažādu autoru raksti „Baltijas Vēstnesi” 1891. g., izmantoti Vēstures muzeja Pieminekļu valdes materiāli, ekscerpēta K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīca” izlokšņu materiāla iegūšanai.

Jautājumu tematika ir šāda: I. Apgaismošanas līdzekļu iegūšana un pagatavošana — visprimitīvākie apgaismošanas līdzekļi (skali, to pagatavošana, lietošana, ticējumi), sveces dakts, sveču tipi (vaska, tauku sveces, to pagatavošana, kaņepju un citu augu eļļas izmantošana apgaismošanā, petroleja); II. Apgaismošanas ietaises, rīki — ceplītis, skalturis, svečturi (galda, sienas, grīdas, griestu, pārnēsāmie), dažādas lampas (kaņepju eļļas lampiņa, ploška, karbīda lampa, petrolejas lampa), dažādi citi apgaismošanas rīki, vēžojot vai zvejojot naktī, ielu un māju apgaismošanai, kabatas lukturītis. III. Ierīces apgaismes līdzekļu un rīku iegūšanai un lietošanai — sveču gatavošanas rīki, ierīces sveču glabāšanai. IV. Apgaismošana ar elektrību.

„Palīga” izstrādē izmantota metode — etnogrāfiskā reālija un tās nosaukums, „Palīgā” daudz etnogrāfisko reāliju attēli, skaitā 56, bet bieži vien vienā attēlā apkopotu vairāki atsevišķu reāliju zīmējumi, piem., veidojot jautājumus par pārnēsāmiem svečturiem jeb lākturiem, 34. att. ir septiņi dažādu

lākturu zīmējumi.⁴⁷ Izstrādātajos jautājumos iekļauts arī konstatētais izlokšņu materiāls. Piemērs:

„Kā veidoti svečturi, kas domāti apgaismošanai kūti, rijā u.c. saimniecības ēkās, ceļa apgaismošanai u.tml.? Kur, kādus darbus strādājot, lietoja pārnēsamos lākturus? Kā parasti sauca šos svečturus (piem., *fonars, lāķteris, lākturis, lankters, latarnis, laterna, lukteris, lukturis, lukturs, panars, piedarba latarnis, rijas lukturis, ugunslākturis, vējlukturis* u.c)?”⁴⁸

Palīgs apvidu vārdu vācējiem

XII(1), XII(2) Ēdieni

Sastādījusi B. Bušmane⁴⁹

XII „Palīga” „Ēdieni” abas daļas, kas katra iznākušas atsevišķās grāmatīnās, ir ar kopēju ievadu abām daļām XII(1) un kopēju satura rādītāju XII (2) beigās un secīgu lapušu numerāciju, kas no XII (1) turpinās XII (2) daļā.

Ievadā sastādītāja, līdzās norādēm par temata nozīmīgumu, aizrāda, ka „dažās izloksnēs gluži atšķirīgus ēdienus sauc vienā vārdā, tādēļ nepieciešams minēt ēdiena izejproduktus un sīki aprakstīt katra ēdiena gatavošanu”⁵⁰.

Palīga sastādīšanā izmantoti gan etnogrāfu pētījumi, gan pavārgrāmatas, gan bagāts izlokšņu leksikas materiāls, kas iegūts no K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas”, ZA Valodas un literatūras institūta izlokšņu materiāliem un ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora fonda materiāliem. Tāpēc arī iespējamo jautājumu atbilžu ilustrācijai ir sevišķi bagāts tautas valodas vārdu krājums. Piem., sastādot jautājumus par kausētu tauku pārpalikumiem, „Palīga” autore ievietoja 129 šā produkta nosaukumus.⁵¹

Sastādītāja B. Bušmane šajā sakarā paskaidro: „„Palīgā” ēdieniem doti jau zināmie nosaukumi izloksnēs; tādējādi norādīts, ka minēto ēdienu dažādos apvidos sauc dažādi. Līdz ar to Jūsu novadā pazīstamo ēdienu nosaukumi jau var būt minēti, tomēr materiālu

vācējam tie jāpieraksta ikreiz no jauna, jo bieži vien, lai gan ir zināma vārda forma un nozīmes, nav skaidra kāda nosaukuma izplatība, ko ir svarīgi zināt valodniekiem, etnogrāfiem, vēsturniekiem u.c. Materiālu vācējam jānoskaidro, kā vienu un to pašu ēdienu sauc vecākā un jaunākā paaudze [...]”⁵² Ir aicinājums pierakstīt ticējumus un citus folkloras materiālus.

„Palīgs” XII (1) aptver izlokšņu materiāla vācējam izmantojamos jautājumus par šādām tēmām: I. Uzturs, ēdiens, ēdienreizes. II. Maize, maizes izstrādājumi un maizes ēdieni (milti, to sagatavošana, maize, klaipa maizes veidi, dažādas citas maizes, pīrāgi). III. Grūbu, putraimu un miltu ēdieni (biezputras, kūča, grūdenis, sutnes, auzu miltu ēdieni, pankūkas). IV. Šķidrās putras, zupas. V. Kartupeļu, sakņu un savvaļas augu ēdieni. VI. Pākšaugu ēdieni. VII. Kaņepju ēdieni.

„Palīga” XII (2) daļā ir astoņas nodaļas: VIII. Piens un piena izstrādājumi. IX. Gaļa (gaļas gabalu nosaukumi, gaļas apstrāde un uzglabāšana, atsevišķi gaļas ēdieni un tauki). X. Zivju ēdieni. XI. Olu ēdieni. XII. Sēņu ēdieni. XIII. Mērces, aizdars, garšvielas. XIV. Saldie ēdieni. XV. Dzērieni.

„Palīga” metodiskās apdares piemērs par krējumu: „Kā ieguva krējumu senāk? Kā tagad iegūst krējumu? Kur salej pienu nostādīnāšanai? Kā saka, kad ļauj krējumam atdalīties, nostāties piena virspusē (piem., *nuostādīnāt pienu*)?”

Vai lieto īpašu plātsveida trauku piena nostādīnāšanai? Aprakstīt šī trauka veidojumu. Cik ilgi nostādina pienu? Kad nosmeļ krējumu? Kā saka par darbību, kad no piena nosmeļ krējumu (piem., *aizkriet, atšķirt, kamaruot, krainīt, kraistēt, kraistīt, krastīt, kreimuot, kreinīt, kreistīt, krejāt, krejumuot, krejuot, krējuot, krēmuot, kriet, ķernēt, nuogrābuot krējumu, nuojemt kreimu, nuokarnīt, nuojemt kreimu, nuoslankšķīt, nuosmalstīt, nuosmelt krejumu, nuosmelt pienu, skrejuot, smaltstīt, vākt krējumu u.c.*)?”⁵³

Palīgs apvidu vārdu vācējiem XIII Izsauksmes vārdi Sastādījusi D. Zemzare⁵⁴

„Palīga” sastādītāja grāmatiņā ievietojusi lielu izsauksmes vārdu krājumu, ap pieciem tūkstošiem vārdu, kas, kārtoti alfabētā un izvietoti lappusēs divās slejās, aptver 110 lpp. un ir „Palīga” I daļa. II daļā izsauksmes vārdi grupēti tematiski, aptverot mudinājuma vārdus, balsis un skaņas un izsaukuma vārdus, un aptver 16 lappuses.

Palīga ievadā D. Zemzare norāda metodiķu, kā apvidu vārdu vācējs varētu strādāt ar izsauksmes vārdiem: „Vīspirms lūdzam iepazīties ar „Palīgā” ietilpinātajiem izsauksmes vārdiem un atzīmēt, kādus no tiem un ar kādu nozīmi jūs paši lietojat, kad un kur tos esat dzirdējuši. Lūdzam pierakstīt teikumus ar izsauksmes vārdu lietojuma piemēriem un atzīmēt visus zināmos šo vārdu variantus (piem., aicinot cāļus, sauc ne tikai *cib!*, bet arī *cibu! cip!*), kā arī, cik reizes izsauksmes vārdu atkārtoti, atdarinot putnu dziesmas, trokšņus utt. (piem., dziļnas klidzināšanu atdarina ar *kli-kli-kli!*). Pēc iespējas jācenšas vārdos rūpīgi atzīmēt garumus un intonācijas.”⁵⁵ Vēl sastādītāja norāda, ka svarīgi ir atzīmēt darbības spēcīgumu, ātrumu, ar kādiem vārdiem izsauksmes vārds var savienoties, kā arī jebkuru vārdu, ko lieto izsauksmes vārda nozīmē.

„Palīga” II daļā izsauksmes vārdi, kā jau minējām iepriekš, grupēti tematiski. Piemērs: „Kā skubina zirgu:

*Audū, nī, nīa, niū, na, nā, no, nō, nu, nū, nuu, nuū, nūū, ņū, ņuū, vadz, vadzi, vadzī!”*⁵⁶

Palīgs apvidu vārdu vācējiem XIV Skaņu vārdi Sastādījusi D. Zemzare⁵⁷

XIV „Palīgs” ir tematiski cieši saistīts ar iepriekšējo XIII „Palīgu apvidvārdu vācējiem. Izsauksmes vārdi”. Sastādītāja D. Zemzare to norāda XIV „Palīga” ievadā, jo „Latviešu valodā ir liels skaits substantīvu un verbu, kuriem

pamatā ir dažādu dabas skaņu un trokšņu atdarinājumi”⁵⁸. Palīgā ievietots liels skaits skaņu nomenu un verbu, kas kārtoti alfabētā., piem., *kauce, kaucis, kaucuoņa, kauka, kaukala, kaukuoņa, kauķis, kaušķis*⁵⁹. Sastādītāja ievadā raksta: „Sastādot XIII un XIV „Palīgu”, izmantoti autores vākumi izloksnēs, folklorā, vecākajā un jaunākajā literatūrā un periodikā un skaņu verbu reģistrējumi K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” (I–IV, 1923–1932) un J. Endzelīna un E. Hauzenbergas „Papildinājumos un labojumos K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai” (I–II, 1934–1946).”⁶⁰

Palīgs apvidvārdu vācējiem XV Metodiski materiāli sarunām Daba. Cilvēks Sastādījusi B. Bušmane⁶¹

„Palīgā”, kā raksta pati sastādītāja, „apkopoti temati, kas saistās ar dabu, tās resursu izmantošanu, ar cilvēku, tā fizisko un psihisko īpašību raksturojumu, kā arī ģimeni un radniecības attieksmēm”⁶². „Palīga” tematika reizēm sasaucas ar citām jau izstrādātām tematikām, sk. „Palīga” I daļu „Daba un tās resursu izmantošana”. Tādos gadījumos sastādītāja atsauca uz sīkāk izstrādātiem jautājumiem attiecīgajā „Palīgā”, piem., „Palīgs” Zemkopība (1964) (9., 29. lpp.), Zvejniecība (1964) (17., 19., 39., 46. lpp.), Lopkopība (1963) (36. lpp.), Skaņu vārdi (1971) (67. lpp.), apvidvārdu aptauja „Putni” (1971) (38. lpp.). „Palīga” II daļā „Cilvēks. Ģimene” ir līdz šim maz skarta tematika šāda tipa izdevumos. „Palīga” beigās ievietota instrukcija par izlokšņu materiālu vākšanu un pierakstīšanu.⁶³

Jautājumi reizēm izstrādāti konceptīvi, bet bagāti ilustrēti ar valodas materiālu, piem., tematā „Leksika, kas saistās ar ēšanu un dzeršanu” apraksts veidots šādi: „a) Ēst (*baudīt, ieturēties, mieluoties, miltīt, sormēt, šēmāt* [ar plato ē], *ammāt, ņammāt, ņemmāt*... — bērnu valodā); ēdējs, ēdājs.

Ēst ar patiku, ar lielu apetīti (*bricuot, čampāt, grapēt, gumzīt, kamsāt, kauņāt, klampāt, klepēt, klesēt, klezēt, klomsīt, kludzīt, kluinīt, kluncēt, kamzāt, ļaulēt, ķēmēt, ķemmēt, ķēpāt, ķusēt, lampāt, lamsīt, leksēt, lopsīt, luocīt, lupīt, meknīt, ņabuot, ņukāt, rīt, skulbāt, smecēt, vanckāt, vandīt iekšā, zuotēt*)⁶⁴.

Sastādītāja aicina apvidvārdu vācējus pierakstīt arī folkloras materiālu — tautasdziesmas, sakāmvārdus, parunas, mīklas, pasakas, teikas un ticējumus, kam sakars ar aplūkojamo tematiku.

Metodiskā izstrādne „Lauku ēkas” Sastādījusi Dz. Paegle⁶⁵

Šī metodiskā izstrādne veidota pēc tādiem pašiem principiem kā „Palīgi”. Te ietverti jautājumi par zemnieka sētas un ciema izvietojumu un izveidojumu, par dzīvojamās mājas celšanu, iztaujājot par pamatiem, sienām, jumtu, griestiem, bēniņiem, grīdu, logiem, durvīm, kāpnēm, par ēkas apkuri un dekoratīvo apdari, telpu iedalījumu un iekārtojumu. Sagatavoti jautājumi par vasaras virtuvi, riju, klēti, pirti un kūti, par visu šo nosaukto ēku celšanu, iekārtojumu un izmantojumu. Jautājumiem pievienoti ēku un konstruktīvi sarežģītāko reāliju shematiskie zīmējumi. Ēku attēlus un shematiskos zīmējumus veidojis mākslinieks Juris Siliņš, kas dara šo izdevumu krāšņāku. Jautājumi papildināti ar iespējamiem izlokšņu valodas piemēriem. Palīga sagatavošanā un materiāla vākšanā ir izmantota metode reālija–nosaukums.

Lauku ēku tematiku izstrādājot, autore izmantojusi etnogrāfu publikācijas — S. Cimermaņa monogrāfiju „Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārta”(1969), A. Krastiņas „Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā”(1959). Izlokšņu piemēri ņemti no K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” un tās papildinājumiem, kā arī tā laika studenta M. Apiņa kursdarba „Lauku dzīvojamā māja. Aptauja”

(1978) un I. Stikānes speciālā seminārā „Dialektu leksika” izstrādātie jautājumi par pirti (1977).

Piemērs metodiskajai apdarei par ēkas loģiem: „Kā izcērt sienās logu ailas? Kad to dara? Kā nostiprina baļķus logu malās? Kā sauc loga ailu? *ieluodas, ieluogs*. Kā sauc baļķi zem loga ailas? *paluoda, paluodznieks*. Kā sauc baļķi virs loga ailas? *paluoda*. Kā veido loga ailas apdari? Kā sauc loga ietvara sānu daļas, augšņu un apakšu? Kā sauc loga apakšā paplatinājumu, kas iet pāri sienām? *bēģelis, paluodze*.”⁶⁶

Lai gan metodiskā izstrāde tika domāta kā palīg līdzeklis studentiem dialektoloģijas praksēs, valodniekiem un etnogrāfiem, tomēr to izmantoja samērā maz, jo drīz vien pēc iznākšanas gandrīz viss metiens pazuda no universitātes Latviešu valodas katedras.

Palīgs apvidvārdu vācējiem XVI Metodiski materiāli sarunām Apdzīvotās vietas, iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve Sastādījusi B. Bušmane⁶⁷

Priekšvārdos sastādītāja pamato temata izvēli — „pusotra gadsimta laikā notikušas lielas izmaiņas lauku iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskajā dzīvē, darba organizācijā. Visas šīs izmaiņas ir atspoguļojušas arī atbilstošajā leksikā”⁶⁸. Sastādītāja aptvērusi šādu jautājumu tematiku — apdzīvoto vietu apraksts (zemes sadalījums, rentēšana), iedzīvotāji (lauku iedzīvotāji pēc materiālā stāvokļa, muižas kalpotāji, lauku iedzīvotāju saimnieciskā dzīve, ģimenes dzīve), sabiedriskā dzīve (vispārīgs apraksts, tirdzniecība, nauda, tautā pazīstamie mēri, skola un izglītība, baznīca un reliģija, gadskārtnu un darba ieražas, izpriecas), tautas māksla (mūzika un mūzikas instrumenti, tautas horeogrāfija). B. Bušmane „Palīgā” ir ievietojusi arī īsus norādījumus par izlokšņu materiālu vākšanu un pierakstīšanu. Līdzās „Palīga” jautājumiem ir doti izlokšņu valodas vākumi. Piemērs „Palīga” mitoloģijas, maģijas un mānticības aprakstam: „Mito-

loģiskas būtnes, piem., Debesu tēvs, Zemes māte; likteņa lēmējas: Laima, Dēkla, Kārta; dzīvības un auglības veicinātāji, piem., Māra, Gariņš, Tenis. Tēli, priekšmeti u.tml., kam cilvēki ziedo un ko pielūdz — elks (*dieveklis, dieviņš, ēlka dievs, padievs*). Dievs (*Debesu Tēvs, Debesu Valdnieks, Dievs Kungs, Radītājs, Tas Kungs, Visuvarēnais*).”⁶⁹

Apvidvārdu aptaujas

Līdztekus „Palīgiem apvidvārdu vācējiem” tika sagatavotas arī tematiskas „Apvidvārdu aptaujas”. Tās veidotas, kā jau minēts iepriekš, pēc citas metodikas nekā „Palīgi.” Tajās apkopoti jau savāktie izlokšņu leksikas materiāli. Valodas vācējs pasvitro aptaujas grāmatiņā minēto un izlokšnē pazīstamo vārdu vai papildina ar kādu tā fonētiski morfoloģisko variantu. Parasti vārdi kārtoti alfabētā, bet ne vienmēr, jo izvēlēts cits princips — vārdi kārtoti ligzdās vai pēc reālijas, pie vārdiem var būt kādas norādes par to nozīmi u.tml. Bieži vien aptaujas sastādītājs izvērta kādas citas papildprasības, piem., aprakstīt nosauktās reālijas izskatu, lietošanu vai uzrādīt vārda citas nozīmes.

Pirmā apvidvārdu aptauja. Sēnes Sastādītāja D. Zemzare⁷⁰

D. Zemzares sastādītājā apvidvārdu aptaujā „Sēnes” apkopoti jau zināmie sēņu nosaukumi latviešu izlokšnēs, to ir ap 1600. Nosaukumi kārtoti alfabētā slejās no lappuses augšas uz leju, lai lapas labajā pusē būtu brīva vieta pierakstiem. Sastādītāju interesē nosaukumu izplatība un identifikācija, kā arī jaunu sēņu nosaukumi, kas nav vēl pierakstīti. Aptaujā sēņu nosaukumam nav klāt ne tā apraksts, ne latiniskais nosaukums, piem., „kadiķu baravika; kailgalve; kaķpupiņš; kamuolene; kanēlsēne; kapuciniete; karklene, kārklene; kārklū sēne; kārvele; kāts/tievais kāts, tievijs kāts”⁷¹.

Aptaujas beigās ievietoti jautājumi,⁷² kas var dot būtiskas atbildes, jo tās nevar atklāties, jautājot tikai pēc vārda pazīstamības

izloksnē, piem., „kā sauc sēni, ko neņem”, „ko sper ar kāju”, „ko neēd”, „kas nav laba”?

Suņa sēne, suņu sēne; vilka sēne, vilku sēne; mēslu sēne; raganas sēne, raganu sēne; suņa beka, suņu beka; raganas beka, raganu beka.⁷³

Nobeigumā ir jāiztaujā par dažādiem izteicieniem — vārdkopām, frazeoloģismiem, sakāmvārdiem, mīklām, nostāstiem, ticējumiem, pasakām un teikām, kā arī sēņu uzglabāšanas veidiem un sēņu ēdieniem.

Otrā apvidvārdu aptauja. Zivis Sastādītāja B. Laumane⁷⁴

Aptauju par zivju nosaukumiem B. Laumane veidojusi līdzās „Palīgam apvidu vārdu vācējiem „Zvejniecība””, lai lūgtu atbalstu latviešu izlokšņu zivju nosaukumu vākšanā, jo „mūsu arhīvā nav bagāta materiāla zivju nosaukumiem, sevišķi par to izplatību”⁷⁵. Zivju nosaukumu saraksts ir sastādīts galvenokārt pēc K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” un tās papildinājumiem. Aptaujā alfabēta secībā ievietoti ap 200 zivju nosaukumu, kas izloksnes zinātajam jāpasvītro un jāuzrāda to nozīme.

Piemērs: „līdaka, līdaga, līdeķa, līdeķļa; līnis, līns; luca, lucis, luncis; lucītis, luciņš.”⁷⁶

Trešā apvidvārdu aptauja Noskaidrojamie augu nosaukumi Sastādītāja I. Ēdelmane⁷⁷

Aptaujā tiek lūgtas atbildes par dažādiem augu nosaukumiem — „augstākajiem augiem: 1) kokiem, 2) krūmiem, 3) lakstaugiem, 4) graudzālēm (to starpā, visiem dekoratīvajiem un krāšņuma augiem, visiem savvaļas un kultūraugiem), kā arī zemākajiem augiem — sporaugiem”⁷⁸. Lai augu identificētu, svarīgs arī auga izskats, augšanas vieta, ziedēšanas laiks un izmantošana, un šādas ziņas ir jāuzrāda apvidvārdu vācējam, tāpat jāpasvītro izloksnē pazīstamais vārds un jāapraksta tās reālījas, kurām ir tāds pats nosaukums kā augam, piem., *gailene* ‘puķe’ un ‘sēne’, *gailis* — ‘mājputns’.

Noskaidrojamie augu nosaukumi kārtoti alfabētā gar aptaujas grāmatīņas lappuses kreiso malu, lai būtu brīva vieta pierakstam. Aptaujā ievietotie augu nosaukumi, kā norāda sastādītāja, ņemti no K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” un tās papildinājumiem, kā arī no Valodas un literatūras institūta apvidvārdu krājuma. Aptaujā ievietoti ap 600 vārdu. Paraugam aptaujas fragments: „*jānītis, Jāņa sakne, Jāņa zāle, jāņuzāle, jerālis, jezupeņas, jezupeņi, jorgene, judru zāle, judrone*.”⁷⁹

Ceturtnā apvidvārdu aptauja Aizguvumi no Baltijas somu valodām Sastādītāja S. Raģe⁸⁰

Aptaujā apkopoti vārdi, kas „aizgūti (vai kurus viens no valodas pētniekiem uzlūko par aizguvumu) no Baltijas somu valodām, galvenokārt no lībiešu, igauņu vai somu valodas”⁸¹. Aptaujas mērķis ir noskaidrot jau zināmo aizguvumu izplatību un nozīmi. Aizguvumi ņemti no K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” un tās papildinājumiem, kā arī no tolaik zināmiem pētījumiem, piem., K. Abena un V. Zepas disertācijām un citiem avotiem.

„Aptaujā vārdi doti ligzdās, t.i., vienas cilmes vārdi doti vienā rindkopā. Lai atvieglotu materiālu vācēju darbu, latviešu literārajai valodai gluži svešiem vārdiem pievienots īss nozīmes skaidrojums, piem., *misika* ‘meža plava’, vai norāde uz šī vārda lietošanas sfēru, piem., āris (zvejas rīka daļa). Skaidrots tikai ligzdas pirmais vārds.”⁸² Piemērs: „*kams, kama, kamba, kamis; kami, kamas, kames, komi; kamputra; kamara, kamera, kamere* ‘garoza’; *kamma, kamba* ‘āte (zivs)’; *kandava* ‘kaut kas nelīdzens, lielām grambām’; *kangars, kaugurs* ‘paugurs’; *kangars* ‘nodevējs’; *kangas* ‘stelles’; *kanika* ‘neliels maizes gabals’⁸³”.

Piektā apvidvārdu aptauja Zemkopības darbarīki Sastādītāja Dz. Liepiņa⁸⁴

Apvidvārdu aptauja ir papildinājums „Palīgam apvidu vārdu vācējiem. II Zemkopība”,

ko sastādījusi E. Kagaine 1964. g. Aptaujā „Zemkopības darbarīki” apkopotais valodas materiāls par zemkopības darbarīkiem ir kārtots trīs nodaļās pa sīkākām tematiskajām grupām pēc metodes etnogrāfiskā reālija–nosaukums. I nodaļā valodas materiāls kārtots atbilstoši katram darbarīka veidam, tā detaļai, piem., spīļarkla nosaukumi, spīļarkla daļu nosaukumi (balsts, lemesnica, lemesis, lemesnīcas šķeltā daļa, apižas, spraislis (kočiņš starp ilksīm), spandas, vērstuve)⁸⁵, nevis dots viss nosaukumu krājums alfabētiskā secībā. II aptaujas nodaļā ir lūgums noskaidrot atsevišķu vārdu nozīmes un vārdu lietojumu pēc metodes nosaukums–reālija. III nodaļā ir 27 papildjautājumi E. Kagaines sastādītajam „Palīgam” „Zemkopība”. Aptaujā ievietoti trīs zīmēti attēli.

Aptaujas sagatavošanā izmantoti darbarīku nosaukumu izraksti no K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” un tās papildinājumiem, kā arī no Valodas un literatūras institūta apvidvārdu vākuma un Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora krājumiem. Aptauju sastādot, izmantota etnogrāfiskā literatūra. Aptaujas apraksta piemērs: „Spīļarkla daļu nosaukumi: balsts; kluoķis; ragacis, ragalis, ragālis, ragela, rāgi, ragulis, raguolis, rēgulis, rogačs, roguņš; ruocinis, ruokas, ruoktu-rams; spala, spals; tureklis, turelis, turētava; vārps.”⁸⁶

Sestā apvidvārdu aptauja. Putni

Sastādītāja L. Smagare⁸⁷

Aptaujas sastādītāja aicina pierakstīt vārdus, kas saistās ar putnu nosaukumiem, to dzīves veidu un dziesmām. Aptaujā izveidotas divas daļas. I daļā (5.–34. lpp.) vārdi kārtoti pēc Latvijas PSR dzīvnieku noteicēja kārtās, dzimtās, ģintīs un sugās (gandrīz 300 sugu) kopā ar to latīniskajiem nosaukumiem. Iedalījums ilustrēts ar izloksnēs konstatētiem putnu nosaukumiem, bet II daļā (35.–48. lpp.) putnu nosaukumi kārtoti alfabētiskā secībā ar atsauci uz lappusi, kurā putns minēts I daļā. Šī daļa noslēdzas ar pa-

pildjautājumiem, lai saņemtu atbildes, vai atšķiras putnu tēviņu un mātišu nosaukumi, kādi nosaukumi ir perētājputniem, putnu ligzdām, kādas ir putnu ķermeņa daļas u.tml.

Aptaujas sastādīšanai izmantots bagāts materiālu vākums — gan K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīca” un tās papildinājumi, gan Valodas un literatūras institūta apvidvārdu krājumi, gan institūta Zinātnisko vārdnīcu sektora kartotēkas, gan Folkloras sektora fondu materiāli, gan dažādas publikācijas par putniem.

Piemērs aptaujas aprakstam no I daļas: „Zvirbuļu dzimta (*Ploceidae*). Zvirbuļi (*Passer*): ciguzis, čiguzis, ļaupis, sētu ķēniņš, svīpurs, zigurs, zirbulis, zvīguris, zvīgurs, zvīgurs, zvīpuris, zvirbulis, zvirķis, žīguris, žīgurs, žīgurs, žirbulis, žvīgurs, žvingurs, žvirblis.

Mājas zvirbulis (*P.domesticus* L.). Lauku zvirbulis (*P. montanus* L.).”⁸⁸

Piemērs aptaujas aprakstam no II daļas: „[...] vanags, bezdelīgu v.(18), cāļu v.(19), dzeltēnais v.(18), lietus v., lielais peļu v.(19), mēlnais v., utu v., vēja v.(18), vistu v.(19), zivju v. (18), zviedru v. (17), zvirbuļu v. (19); vankšķis (24); vārna, mazā v., mēlnā v., sējas v. (24), zaļā v., zilā v. (22); vērsis, ūdens v. (17)”⁸⁹.

Septītā apvidvārdu aptauja

Aizguvumi no ģermāņu valodām

Sastādījis O. Bušs⁹⁰

Aptaujā ievietots plašs aizguvumu vākums. Priekšvārdos pats sastādītājs norāda to skaitu — ap 1500 vārdu, kas aizgūti no vācu (lejasvācu, augšvācu, Baltijas vāciešu sarunvalodas) un zviedru valodas. Aptaujā ievietoti arī tādi aizgūti vārdi, kas latviešu valodā ienākuši ar igauņu vai krievu valodas starpniecību, arī latviski vārdi ar ģermāņu cilmes izskaņām. Aptaujas mērķis ir noskaidrot aizgūto vārdu izplatību un to nozīmes, kādus citus, aptaujā neminētus, vārda fonētiski morfoloģiskos variantus. Aptaujas sastādītājs aicina vākt valodas materiālu ne tikai laukos,

bet arī pilsētās, lai pētītu pilsētnieku runas īpatnības.

Apvidvārdu vācēju darba atvieglināšanai sastādītājs aizguvumus ir kārtojis „gan tematiskās, gan gramatiskās grupās”, lai gan, kā raksta sastādītājs, tā nav „zinātniska klasifikācija, tā kā dalījumā krustojas divi dažādi principi”⁹¹.

Aptaujas valodas materiāla vākšanā izmantotas dažādas vārdnīcas: K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīca” ar papildinājumiem. J. Zēvera monogrāfija par vācu valodas ietekmi latviešu valodā (1936), D. Zemzares „Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)” (1961), B. Laumanes „Zivju nosaukumi latviešu valodā”(1973) un E. Kagaines „Ērģemes izloksnē sastopamo ģermāniskās cilmes aizguvumu un no ģermāniskām saknēm atvasināto vārdu un salikteņu saraksts” (rokrakstā), kā arī Valodas un literatūras institūta apvidvārdu kartotēka.

Aptaujas izkārtējuma piemērs: 11. Apģērbs, apavi, to izgatavošana. Ratiņš, stelles. Mode. Skaistumkopšana: ākalāt, sk. ērklēt; *alpaka*, *alpaka*, *alpaks*; *alzduogs* 'kaklauts'; ānātele 'matadata'; *ancuks*, *ancuga*, *ancūgs* 'uzvalks'; *anpruove*, *anprōbe*, sk. *pruove*; *apzete*, *apzece* 'kurpju papēdis'; ārbīdelis 'matu tikliņš (?)'; ārbante 'rokassprādze'; ārzīle 'matu lenta (?)'; *aube*; āzduogs 'lakats’⁹².

20. Dažādi adjektīvi un adverbji, to substantivējumi: *akurāt*; *akurātīgs*; *anštendīgs*, *anštentīgs*, *stendīgs* 'solids, pieklājīgs'; *bedōvījs*, *bedōvajs* 'ļoti labs, liels'; *bestrs* '?'; *bēšs*⁹³.

Nobeigums

„Palīgi apvidvārdu vācējiem” un „Apvidvārdu aptaujas” aptver gan plašākas izloksņu leksikas tematiskās grupas — lopkopība, zemkopība, zvejniecība, vērpšana un aušana, apģērbs, tekstilijas, apavi, apgaismošana, ēdieni, daba un cilvēki, lauku ēkas, apdzīvotas vietas, iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve, gan šaurākas — sēnes, augi, zivis, putni, zemkopības darbarīki. Izloksņu vāku-

mos ir vārdi, kuru nozīme nav zināma vai ir neskaidri aprakstīta, nav arī zināms, kurās izloksnēs tos lieto. Šādu problēmu risināšanai ir „Palīgi” un „Aptaujas”, kas lūdz noskaidrot vārdu nozīmes, izsauksmes vārdu, aizguvumu lietojumu, un tas papildina un precizē līdzšinējos vākumus. Metodiskajos līdzekļos tiek apkopti, atbilstoši tematikai, jau publicētie apvidvārdu vākumi K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos, valodniecības un etnogrāfiskajā literatūrā, kā arī vēl nepublicētie izloksņu materiāli, kas rodami ZA Valodas un literatūras institūtā, ZA Vēstures un etnogrāfijas institūta Etnogrāfijas nodaļā, Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātē. „Palīgi” veidoti valodnieku ciešā sadarbībā ar etnogrāfiem — Saulvedi Cimermani, Ainu Alsupi, Annu Krastiņu, Lindu Dumpi, Ingridu Leinasari u.c. „Palīgu” un „Aptauju” sastādītāji: Brigita Bušmane, Ojārs Bušs, Inese Ēdelmane, Elga Kagaine, Benita Laumane, Dzintra (Liepiņa) Paegle, Silvija Raģe, Lilija Smagare, Daina Zemzare. „Palīgi” un „Aptaujas” veicinājuši bagātu apvidvārdu vākumu, kas bijuši pamatā daudziem vēlākajiem pētījumiem — izloksņu vārdnīcām, monogrāfijām par izloksņu leksiku un latviešu dialektu atlantam. Galvenā iecere — „Latviešu apvidvārdu vārdnīca” — vēl ir sagatavošanas posmā, 2005. g. iznācis tās projekts „Latviešu izloksņu vārdnīca”, un turpinās dialektu leksikas tematiskie pētījumi, balstīti uz materiāliem, kas iegūti, strādājot ar „Palīgiem” un „Aptaujām.”

Avoti un piezīmes

- ¹ Bušmane B., Kagaine E. Latviešu izloksņu leksikas vākšana un pētīšana ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1980. 2: 104–105.
- ² Ieskats latviešu izloksņu pētīšanas vēsturē. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Latvijas Zinātņu akadēmija. Latviešu valodas institūts. Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Darba zinātniskā

- vadītāja B. Laumane. Red. A. Blinkena, A. Breidaks, R. Grabis, J. Kušķis, B. Laumane, S. Raģe, M. Rudzīte. Rīga: Zinātne, 1999. 8.lpp.
- 3 Endzelins J. *Programma izlokšņu aprakstiem. Druva*. 1912. Nr. 12. 1544. lpp.
 - 4 Rūķe V. *Programma izlokšņu aprakstiem*. Rīga: Ramaves apgāds, 1940. 118 lpp.
 - 5 Turpat, 3. lpp.
 - 6 Turpat, 3.–4. lpp.
 - 7 Turpat, 5.–6. lpp.
 - 8 Turpat, 7. lpp.
 - 9 Turpat, 117.–118. lpp.
 - 10 Turpat, 7. lpp.
 - 11 *Leksikas aptauja*. Iespiesta bez iznākšanas gada, autora un lappušu numerācijas. Autore E. Šmite un 1947. izdošanas gads norādīts ievadā „Latviešu valodas dialektu atlanta veidošanas gaita” *Latviešu valodas dialektu atlanta Leksikā* 11. lpp.
 - 12 Turpat, 1. lpp.
 - 13 Turpat.
 - 14 *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1954. 137 lpp.
 - 15 Turpat, 122., 123. lpp.
 - 16 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. I Lopkopība*. Sast. S. Raģe. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas rotaprints, 1963. 66 lpp.
 - 17 Turpat, 3. lpp.
 - 18 Turpat, 4.–5. lpp.
 - 19 Turpat, 7. lpp.
 - 20 Turpat, 7. lpp.
 - 21 Turpat, 8., 9. lpp.
 - 22 Turpat, 25. lpp.
 - 23 Turpat, 40.–41. lpp.
 - 24 Turpat, 59. lpp.
 - 25 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. II Zemkopība*. Sast. E. Kagaine. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas rotaprints, 1964. 84 lpp.
 - 26 Turpat, 49. lpp.
 - 27 Turpat, 1. lpp.
 - 28 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. III Zvejniecība*. Sast. B. Laumane. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas rotaprints, 1964. 96 lpp.
 - 29 Turpat, 1. lpp.
 - 30 Turpat, 1. lpp.
 - 31 Turpat, 54.–55. lpp.
 - 32 Turpat, 89. lpp.
 - 33 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. IV Vērpšana un aušana*. Sast. E. Kagaine. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas rotaprints, 1965. 49 lpp.
 - 34 Turpat, 1. lpp.
 - 35 Turpat, 2. lpp.
 - 36 Turpat, 21. lpp.
 - 37 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. V, VI, VII, VIII, IX. Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1966. V–135 lpp.; VI– 137 lpp.; VII– 124 lpp.; VIII– 107 lpp. IX –141 lpp. Rotaprints.
 - 38 Turpat, ievada 1. lpp.
 - 39 Turpat.
 - 40 Turpat; V, 37. lpp.
 - 41 Turpat, ievada 2. lpp.
 - 42 Turpat, V, 130. lpp.
 - 43 Turpat, V, ievada 2. lpp.
 - 44 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. X Apgērbis, tekstilijas, apavi*. Sast. E. Kagaine un S. Raģe. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1966. 120 lpp. Rotaprints.
 - 45 Turpat, 70. lpp.
 - 46 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. XI Apgaismošana*. Sast. B. Bušmane. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1968. 71 lpp. Rotaprints.
 - 47 Turpat, 43. lpp.
 - 48 Turpat, 41. lpp.
 - 49 *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. XII(1)*,

- XII(2). *Ēdieni*. Sast. B. Bušmane. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1969. XII(1) un XII(2). 166+ 6 lpp. Rotaprints.
- ⁵⁰ Turpat, XII(1) 3.lpp.
- ⁵¹ Turpat, XII(2) 126.,127. lpp.
- ⁵² Turpat, XII(1) 3.,4. lpp.
- ⁵³ Turpat, XII(2) 97., 98. lpp.
- ⁵⁴ *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. XIII Izsaukšanas vārdi*. Sast. D. Zemzare. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne,1971. 133 lpp. Rotaprints.
- ⁵⁵ Turpat, 3. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 120. lpp.
- ⁵⁷ *Palīgs apvidu vārdu vācējiem. XIV Skaņu vārdi*. Sast. D. Zemzare. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne,1971. 116. lpp. Rotaprints.
- ⁵⁸ Turpat, 3. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 13. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, 4. lpp.
- ⁶¹ *Palīgs apvidvārdu vācējiem. XV Metodiski materiāli sarunām. Daba. Cilvēks*. Sast. B. Bušmane. Latvijas PSR ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1984. 111 lpp. Rotaprints.
- ⁶² Turpat, 3. lpp.
- ⁶³ Turpat, 100.–108. lpp.
- ⁶⁴ Turpat, 64. lpp.
- ⁶⁵ Metodiskā izstrāde „Lauku ēkas.” Latviešu valodas katedra. Sast. Dz. Paegle. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1979. 39. lpp. Rotaprints.
- ⁶⁶ Turpat, 15. lpp.
- ⁶⁷ *Palīgs apvidvārdu vācējiem. XVI Metodiski materiāli sarunām. Apdzīvotas vietas. Iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve*. Sast. B. Bušmane. Latvijas Zinātņu akadēmija. Latviešu valodas institūts. Rīga: Zinātne, 1992. 75+3 lpp.
- ⁶⁸ Turpat, 3. lpp.
- ⁶⁹ Turpat, 43. lpp.
- ⁷⁰ *1. apvidvārdu aptauja. Sēnes*. Sast. D. Zemzare. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1967. 41 lpp. Rotaprints.
- ⁷¹ Turpat, 12. lpp.
- ⁷² Turpat, 36.–40. lpp.
- ⁷³ Turpat, 36. lpp.
- ⁷⁴ *2. apvidvārdu aptauja. Zivis*. Sast. B. Lau-
mane. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1967. 9 lpp. Rotaprints.
- ⁷⁵ Turpat, 1. lpp.
- ⁷⁶ Turpat, 5. lpp.
- ⁷⁷ *3. apvidvārdu aptauja. Noskaidrojamie augu nosaukumi*. Sast. I. Ēdelmane. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1969. 24 lpp. Rotaprints.
- ⁷⁸ Turpat, 3. lpp.
- ⁷⁹ Turpat, 9. lpp.
- ⁸⁰ *4. apvidvārdu aptauja. Aizguvumi no Baltijas somu valodām*. Sast. S. Raģe. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1969. 27 lpp. Rotaprints.
- ⁸¹ Turpat, 3. lpp.
- ⁸² Turpat, 4. lpp.
- ⁸³ Turpat, 9. lpp.
- ⁸⁴ *5. apvidvārdu aptauja. Zemkopības darbarīki*. Sast. Dz. Liepiņa. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1970. 30 lpp. Rotaprints.
- ⁸⁵ Turpat, 6.–9. lpp.
- ⁸⁶ Turpat, 7. lpp.
- ⁸⁷ *6. apvidvārdu aptauja. Putni*. Sast. L. Smagare. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1971. 53 lpp. Rotaprints.
- ⁸⁸ Turpat, 26. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 46. lpp.
- ⁹⁰ *7. apvidvārdu aptauja. Aizguvumi no ģermāņu valodām*. Sast. O. Bušs. Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1976. 102+2 lpp. Rotaprints.
- ⁹¹ Turpat, 4. lpp.
- ⁹² Turpat, 52. lpp.
- ⁹³ Turpat, 80. lpp.

REVIEW OF AUXILIARY MATERIALS AND SURVEYS ON DIALECTISMS

Dzintra Paegle

Summary

Key words: *Latvian dialectology, history of Latvian science, dialectisms, dialectal lexis, methodological development, Latvian Academy of Sciences Institute of Language and Literature*

The article provides chronological information about methodological guidelines elaborated by the Latvian Academy of Sciences, Institute of Language and Literature, for researchers collecting dialectisms. *Auxiliary Materials for Gatherers of Dialectisms* and *Surveys of Dialectisms* encompass expanded thematic groups of language varieties — livestock farming, agriculture, fishery, spinning, weaving, clothing, textiles, footwear, lighting, food, nature and people, peasant housing, villages, family and social life, as well as narrower topics — mushroom, herbs, fish, birds, farming tools, etc. According to the topic, methodological guidelines also refer to collections of dialectisms already published in K. Milenbahs' *Dictionary of the Latvian Language* and its supplements, academic publications on linguistics and ethnographic literature, as well as yet unpublished materials that are stored in the Latvian Academy of Sciences, Institute of Language and Literature; Institute of History and Ethnography, Department of Ethnography; University of Latvia, Faculty of Philology.

Methodological guidelines have been developed in close collaboration between linguists and ethnographers — Saulvedis Cimermanis, Aina Alsupe, Anna Krastiņa, Linda Dumpe, Ingrīda Leinasare and others. *Auxiliary Materials* and *Surveys* have been prepared by Brigita Bušmane, Ojārs Bušs, Inese Ēdelmane, Elga Kagaine, Benita Laumane, Dzintra (Liepiņa) Paegle, Silvija Raģe, Lilija Smagare, Daina Zemzare. *Auxiliary Materials* and *Surveys* helped to promote the collection of dialectisms, which has further served as a basis for subsequent research dictionaries of dialectisms, monographs on the lexis of language varieties, and the atlas of Latvian dialects. The main project, *Dictionary of Latvian Dialectisms*, is still under development. A brochure has been published under the title *Dictionary of Varieties in the Latvian Language* in 2005; also, a thematic research on dialectal lexis is being continued on the basis of materials obtained while working with *Auxiliary Materials* and *Surveys*.